

פרק ג

דפוס של טעויות

הטעויות בספרים הם דבר עתיק שימיו כימי מעתיקי הספרים. אין ספור טעויות נפלו בספרים ומהם שיתכן ולא נדע אותם לעולם. רבותינו הראשונים והאחרונים עמלו לסקל את כל הטעויות מכרם התלמוד, עד כדי כך שהחת"ס כותב בהסכמתו לספר 'צהר לבנין' דברים מבהילים על כך שהמהרש"ל הוצרך להכניס את כל כח החידוש שלו בתיקון הטעויות מספרי הש"ס.

כח הטעות האנושי הוא כה גדול עד כדי שאפילו הוצאות הספרים המכובדות שמתהדרות בתיקון הטעויות שהיו במהדורות הקודמות - קורה והן עצמן מוסיפות טעויות חדשות אם מעט ואם הרבה. כך קרה למשל במהדורת הרשב"א של 'זכרון יעקב', ובמסכת ביצה (דף יב.) היה כתוב בדבריו "אלא מעתה הוציא אבנים לב"ה" - והכוונה לבית הלל. נתעו המהדירים ופתחו 'בית הכסא' במקום 'בית הלל', וכדי בזיון וקצף.

ועל כך מרגלא בפומיה של אחד המבינים בענינים אלו: לעולם אל תקיים בספרים 'וישן מפני חדש תוציאו'. אם קנית מהדורה חדשה ומפוארת - אל תזרוק את הישנה. כי מי יודע מה עוללה המהדורה החדשה... וכל זה עוד במהדורות שבאמת משקיעות הרבה בדיוק ההדפסה. אלו הצצות כפטריות אחרי הגשם - יצילנו ה' ממה שהם מעוללים לספרים'.

1 דוגמה מוצלחת שראיתי בחומש הוצאת 'נחמד למראה' בפרשת שמות (א טו) רש"י שם עומד על כך ש'המילדות'

אפילו בשמו של 'הבחור הזעזער' אותו אשם נצחי בכל הטעויות - גם יתכן שנפלה טעות. מדוע דווקא בחורים עסקו במלאכה הזו? יש הטוענים שזה שיבוש של 'בוכער זעזער' [בוכער - ספרים בלשון אידיש]. שנשמע כמו 'בוכער זעזער'. טעות שיכלה לקרות רק בגולת אשכנז שאינה מבדילה בין ח' לכ'. רק שבעל הרעיון יצטרך להתפתל מעט כדי להסביר את העובדה שבמקומות שהיו אומרים בוכער - היו קוראים לספרים 'ביכער'. ומי שהיה קורא לספרים 'בוכער' - היה קורא לבחור 'באָקער'.

אם מתעמקים מעט, רואים שיש לטעויות רבות מכנה משותף. כלומר, אותן סיבות גורמות וחוזרות וגורמות לטעויות למיניהם. בפרק זה נתמקד בכמה דפוסים שונים של טעויות.

פתיחת קיצורים וראשי תיבות

הטעות בחידושי הרשב"א למסכת ביצה נובעת מחמת פיענוח לא נכון של ראשי תיבות, דבר זה הוא אחד מהסיבות העיקריות לטעויות. כתבי היד של פעם נכתבו פעמים רבות עם קיצורים וראשי תיבות בכמויות עצומות, הרבה יותר ממה שרגילים היום בספרות התורנית. המעתיקים או המדפיסים בתורם רצו לפעמים לזכות את הציבור בפיענוח ר"ת או קיצורים, ותקנתם היתה קלקלתם.

ר' ראובן מרגליות בספרו 'מחקרים בדרכי התלמוד' מביא לדוגמא את הטעויות שנוצרו עקב פיענוח לא נכון של הקיצור אל'. במסכת נדה (ע): מובאים דברים ששאלו אנשי אלכסנדריא את רבי יהושע בר חיננא. וזה לשון הגמרא שם: "שלשה דברי דרך ארץ; מה יעשה אדם ויחכם? אמר להן: ירבה בישיבה, וימעט בסחורה. אמרו: הרבה עשו כן ולא הועיל להם אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו... מאי קמ"ל? דהא בלא הא לא סגיא. מה יעשה אדם ויתעשר? אמר להן: ירבה בסחורה, וישא ויתן באמונה. אמרו לו: הרבה עשו כן ולא הועילו אלא יבקשו רחמים ממי שהעושר שלו. שנאמר לי הכסף ולי הזהב. מאי קמ"ל? דהא בלא הא לא סגי, מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים? אמר להם: ישא אשה ההוגנת לו ויקדש עצמו. אמרו: הרבה עשו כן ולא הועילו אלא יבקשו רחמים ממי שהבנים שלו". [תקציר דברי הגמרא: אנשי אלכסנדריא שאלו את רבי יהושע בן חיננא איך מצליחים בתורה או במסחר או זוכים לבנים זכרים. ר' יהושע ענה להם בעצות מעשיות והם דחו את דבריו ואמרו 'הרבה עשו כן ולא הועילו' ועל כן הם ענו 'יבקשו רחמים' והגמרא שואלת 'מאי קא משמע לן?' ומתרצת שצריך גם את ההשתדלות וגם את בקשת הרחמים ואין להסתפק באחד מן הדברים]

לפי הגירסא שלפנינו נראה שאנשי אלכסנדריא דחו את דבריו של ר' יהושע בר חיננא ואמרו לו שההשתדלות אינה מועילה בהכרח, הרבה עשו כן ולא הועילו, לפיכך אין לו לאדם אלא

הוא לשון כבד, וכוונתו שהלמ"ד דגושה ולכן זה נקרא 'בנין כבד'. ה'עיקר שפתי חכמים' מבאר: 'כשיש בלמ"ד דגש נקרא כבד, ובלא דגש נקרא קל'. המגיהים של ההוצאה קיבלו כנראה הוראה לפתוח את כל ראשי התיבות, והם פתחו את ה'למ"ד' - למאן דאמר. ולכן כתוב שם המשפט המגוחך: כשיש "בלמאן דאמר" דגש.

לבקש רחמים ממי שהחכמה והעושר והבנים שלו. וזה נראה תמוה מאוד: אם כן היתה להם כבר דעה מגובשת בנושא, לשם מה הלכו ושאלו את רבי יהושע בן חנניה? במיוחד תמוהים שאלת הגמרא ותירוצה: "מאי קמשמע לן? דהא בלא הא לא סגיא" - הרי לא היה כאן מישהו שאמר את שני הדברים, רבי יהושע אמר עצה של השתדלות ואנשי אלכסנדריא אמרו לבקש רחמים? לפיכך שיער ר"ר מרגליות שהיה כתוב בכל המקרים 'א"ל (=אמר להם) יבקש רחמים, וזו תשובתו של ר' יהושע ולא של אנשי אלכסנדריא. אלא שבאיזה שלב התפענחו האותיות 'אל' כקיצור של 'אלא', ולא כראשי תיבות של 'אמר להם'.

מדהים לגלות כמה צדק ר"ר מרגליות בהשערותיו. בכתב יד מינכן 95 אכן כתוב א"ל [ואף שכתוב שם פסיק אחד ולא גרשיים. אבל לא רחוק כבר שנמחק פסיק אחד או שמעתיק כתב יד זה עצמו טעה וסימן רק פסיק אחד] ובכתב יד מספריית הוותיקן מס' 111 כתוב באחת הפעמים להדיא א"ל עם גרשיים. כך גם בילקוט שמעוני (חגי רמז תקסח), בכל הפעמים כתוב 'א"ל'. מפורש יותר הוא קטע הגניזה שבספריית קיימברידג', שם כתוב בהדיא 'א' להם' בכל הפעמים: "א' להם יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו... א' להם יבקש רחמים ממי שהעושר שלו... א' להם יבקש רחמים ממי שהבנים שלו". וכן הוא בספר 'אור החיים' להחסיד ר' יוסף יעבץ (פרק טו): "אמרו ז"ל מה יעשה אדם ויתחכם? ירבה בישיבה. אמרו לו: והלא הרבה עשו כן ולא הועילו! **אמר להם** יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו". וכן בפירוש 'יפה מראה' על אגדות ירושלמי (ברכות פרק ד', סי' טו)², שהשמיט בכלל את התשובה הראשונה: "וכמ"ש בפרק תנוקת, שאלו אנשי אלכסנדריא את ר' יהושע בן חנניה מה יעשה אדם ויתחכם, **אמר להם** יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו".

[אגב, ר' יהושע בן חנינא הוא תנא או אמורא שלא נזכר בכל הש"ס זולת כאן. אבל מסתבר שזו גם טעות והכוונה לר' יהושע בן חנניא/חנניה שהיה ידוע בחכמתו. כפי שצויין כבר במסורת הש"ס שם, וכך אכן כתוב בכל כתבי היד. בדפוס שונצינו כתוב 'חנינא' וכנראה הוגה לאחר מכן ל'חנינא'].

כהאי גוונא שיער ר"מ במסכת סנהדרין צז: על הגמרא שמביאה את מחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע אם ישראל נגאלין בלא תשובה או דווקא בתשובה: "רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, ואם לאו - אין נגאלין. אמר ליה רבי יהושע: אם אין עושין תשובה - אין נגאלין? אלא, הקדוש ברוך הוא מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן, וישראל עושין תשובה ומחזירן למוטב". ודברי הגמרא נראים תמוהים שהרי לפי ברייתא זו גם רבי יהושע מודה שנגאלין על ידי תשובה והוא רק מסביר איך יכריח ה' אותם לעשות תשובה. ועוד קשה שבהמשך מביאה הגמרא ברייתא ארוכה שמבואר בה במפורש שרבי יהושע סובר שישראל יגאלו בבוא

2 ועיין בערוך לנר שהתקשה גם הוא בקושיות אלו, ומה שתירץ.

3 T-S F2 (1) 173

4 במהד' וורשא תרמ"ח הוא בעמ' 68, טור 2.

העת אף בלי תשובה? שוב - שיער רר"מ - שראשי התיבות א"ל נפתחו כמו 'אלא'. וסייעתא גדולה הביא לדבריו מהירושלמי תענית פ"א ה"א: "דאיתפלגון, רבי ליעזר אומר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלי' לעולם שנאמר בשובה ונחת תושעון אמר לו רבי יהושע וכי אם יעמדו ישראל ולא יעשו תשובה אינן נגאלין לעולם? אמר לו רבי אליעזר הקב"ה מעמיד עליהן מלך קשה כהמן ומיד הן עושין תשובה והן נגאלין" [וכן העיר במסורת הש"ס]. וכן מוכח ממדרש תנחומא (בחוקותי, ג) שם מובאת מחלוקת ר' יהודה ור' שמעון אם צריך תשובה בשביל הגאולה או לא צריך, ואח"כ מובאת דעת רבי אלעזר: "רבי אלעזר אומר אם אין עושין תשובה מעצמן הקב"ה מעמיד עליהם מלך רע שגזרותיו קשות כהמן ומשתעבד בהן ומתוך כך עושין תשובה". וכמובן, בכת"י מינכן כתוב א"ל עם פסיק באמצע!⁵

קו"ף - קרבן

בספר 'העקוב למישור' (הקדמה עמ' טו) מובא לשון הגמרא במסכת יבמות (קטו): "מצא כלי וכתוב עליו קו"ף - קרבן, מ"ם - מעשר, דל"ת - דמוע, טי"ת - טבל". דברים אלו מצוטטים בפירוש הר"ש למסכת מעשר שני (פ"ד משנה יא) ושם כתוב: "ובפרק האשה שלום כתוב בכל הספרים **דלא תימא דמוע**". ובכן - גם כאן עמדה לנו חכמת המדפיס שפיענח דל"ת כראשי תיבות של 'דלא תימא'... ואם כבר נגענו בפירוש הר"ש הרי שבפירושו על מסכת שביעית (פ"ו משנה א) כתוב "ואמרינן במגילת רות בשם ר' יהושע בן לוי!"⁶ כמובן שר' יהושע בן לוי לא צוטט במגילת רות אך היה כתוב כנראה מ' רות והכוונה למדרש רות ובא ה'זעזער' ופתח למגילת רות [המדרש הוא בפרשה ד (ה) אך רבי יהושע בן לוי אינו מובא במהדורת וילנא כי אם במהד' לרנר].

בהרבה מקומות בש"ס ובמיוחד בפירושי רש"י ותוס' מצויים חילופי לשון זכר ונקבה כגון אחד במקום אחת וכדומה, היה מקום אולי לומר שלא הקפידו על לישנא דייקא. אך חילופים אלו מצויים גם לרוב במספרים של אמות וטפחים במסכת עירובין, שם אי אפשר לומר כן, כי כידוע החילוק בין לשון זכר ונקבה - הוא הסימן להבדיל בין אמות וטפחים או אצבעות. טפחים הם לשון זכר, ואמות ואצבעות הן לשון נקבה. ולכן במקום שהגמרא מדברת על פתח שרחב עשר אמות (דף ב:) לא יכול רש"י לכתוב כמו שמודפס שם (בתחתית העמוד) "להכשיר רוחבו ביותר מעשרה" כי אלו יהיו עשרה טפחים ולא עשר אמות. אך באמת ההסבר פשוט: הכל היה

5 אבל כל שאר כתבי היד למסכת זו כותבים 'אלא': כ"י פירנצה, יד הרב הרצוג, קרלסרוה רויכלין, וכן בדפוס ברקו רנ"ח. וכן עולה מדברי מנורת המאור הקדמון לר"י אלנקווה (פרק ג', תשובה, עמ' 15 במהדורת ענלאו) "וגרסין בפרק חלק: ר' אליעזר אומר, אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו אין נגאלין. אמר ר' יהושע בן לוי, אם אין עושין תשובה אין נגאלין, אבל הב"ה מעמיד להם מלך שגזרותיו קשות כהמן ומחזירן למוטב". הרי שדברים אלו דברי ריב"ל הם. ובאופן הזה הובאו הדברים בספר 'ישועות משיחו' לר"י אברבנאל (חלק ב', העיון הראשון, פ"ב): על זה הדרך עצמו אמר ריב"ל באותו הפרק "אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין אלא הקב"ה מעמיד עליהם מלך שגזירותיו קשות כגזירתו של המן ומתוך כך הם חוזרים בתשובה". נמצא שגירסת רוב כתבי היד מקיימת ממקורות נוספים, וממילא אין להתלות בגירסת כ"י מינכן משום שאפשר כמובן שהוא מתכוון 'אלא' גרידא.

כתוב בקיצורים, עשר' או עש'. וכן"ל אח' שיכל להתפרש אחד או אחת ושוב אנו זקוקים לרוחב בינתו של המעתיק או המדפיס שלא תמיד היתה רחבה כל כך. שלא לדבר על כך שהמדפיסים היו לפעמים גויים.

אשת חיל מי ימצא

^{דוגמאות} אלו הן יחסית קלות לפיענוח, אך לפעמים צריך גאונות והברקה מיוחדת כדי לעמוד על הטעות. וכאן היו אלה גדולי ישראל שענים הבהירה השגיחה ופיענחה טעויות כאלו. כך למשל במדרש רבה (דברים א,י):

אמר רבי ברכיה בשם רבי חנינא: צריכין הדיינין שיהא בהן שבע מדות, ואלו הן: 'חֲכָמִים וְנִבְנִים וְיָדְעִים' (דברים א יג). וארבע - כמה שכתב להלן (שמות יח כא) 'וְאַתָּה תִּחְזֶה מְכַל הָעָם אֲנָשֵׁי חֵיל יִרְאֵי אֱלֹקִים אֲנָשֵׁי אֱמֶת שְׂנְאֵי בָצַע', הרי שבע. ולמה לא נכתבו שבע כאחת? שאם לא נמצאו משבע, מביא מארבע. ואם לא נמצאו מארבע, מביא מג'. ואם לא נמצאו מג', מביא מאחד, שכך כתיב (משלי לא) 'אִשְׁתַּחֲמֵל מִיִּמְצָא'.

הפסוק האחרון נראה מוזר מאוד. מה ענין אשת חיל לדיינים? ואיך רואים מפסוק זה שאפילו דיין בן מעלה אחת כשר לדון? התשובה המדהימה היא - היה כתוב אחמ"י שהם ראשי תיבות של הפסוק "וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אֲנָשֵׁי חֵיל מְכַל יִשְׂרָאֵל" (שמות יח כה). כאן לא מוזכרת אלא מידה אחת ועל כן לומד התנא מכאן שאפילו דיין בן מידה אחת כשר. ראשי תיבות אלו פוענחו בטעות 'אשת חיל מי ימצא'!

ראיה גדולה לפתרון זה היא שבפרשת יתרו אומר המדרש (שמות רבה ל,י) לפי ששמע משה מיתרו שאמר ואתה תחזה מכל העם, ד' מדות אמר לו ולא מצא אלא אחת שנאמר ויבחר משה אנשי חיל⁶.

אנו מוצאים כבר את בעל העיטור המיישב תמיהה בדרך זו. במסכת עירובין (צא). איתא "ושמואל אמר: בין עירבו בין שלא עירבו. וכן אמר רבי יוחנן: מי לחשך בין עירבו ובין שלא עירבו" עיין רש"י שם שמחק את המילים 'מי לחשך' ובתוס' שם. אך בעל העיטור (ריש הלכות מילה) גורס 'מלחשך' (כמו שמובא בתוספות שם) וכותב שזה סימן בראשי תיבות של המשך הגמרא שם "מתקיף לה ר' חסדא... שני כלים!" ואחר כך נשתרבה המילה הזו בטעות לתוך הגמרא.

6 מובא בהערות 'מעשי למלך' לר' שמואל גריינימן על ספר 'חפץ חיים על התורה' עמ' רנ"ב בשם הגאון האדר"ת. מיוחס גם לר' יחיאל העליר.

7 אך מעניין שבפירושו לתורה (שמות כב יב) הוא עצמו משתמש בביטוי זה: מי לחשך לדון כן? ועיין בתוס' שם שהביאו שמטבע לשון זה נמצא בתורת כהנים בכמה מקומות, ואמנם בספרא שלפנינו לא מצינו, אך כן הוא בספרי דברים פ' סקא נ"ד (כו) שלוש פעמים, ובפיסקא עז (כו) ופיסקא קיח ואמנם כשהערוך שם מביא את רש"י המוחק את הגירסא, הוא מצטט 'מלחשך', ושם לכן מחקה רש"י. אבל בדפוסים 'מי לחשך'.

ואכן בכ"י מינכן ובכ"י אוקספורד (add. Ful. 23) אין את המילים 'מי לחשך', ובכ"י וטיקן 109 כתוב 'מלחשך', כגירסת בעל העיטור.

מילתא ומל"ת

סיפור מעניין מאוד מובא בספר בעש"ט על התורה פרשת משפטים. הגמרא במסכת שבת (פא:) מספרת על רב חסדא ורבה בר רב הונא שהיו נוסעים בספינה, מטרוניתא אחת ביקשה מהם להצטרף לנסיעתם והם סרבנו. המטרונה לא אהבה את הסירוב: "אמרה איהי מילתא - אסרתה לארבא", על ידי לחש כשפים נעצרה הספינה ולא יכלה לזוז. אך האמוראים לא נבהלו: "אמרו אינהו מילתא - שריוה", על ידי דיבור שלהם הותרה הספינה והמשיכה לשוט. זהו הסיפור המובא בגמרא.

ה'מילתא' של המטרונה היתה ודאי ענין של כישוף, אבל מה אמרו האמוראים? רש"י מפרש שם שהאמוראים אמרו שם של טהרה והתירו את הספינה, אבל הבעש"ט הקשה "בשלמא מלתא דידה לא נזכר בש"ס מצד שהוא שם של טומאה. אבל מלתא דידהו שהוא שם טהרה למה לא נזכר בש"ס מה שאמרו בכדי שנדע הלחש במה בטלו הכישוף, והרי מצאנו בכמה דוכתי שנזכרו לחשים לכמה ענייני?".

ואמר הוא ז"ל שביטול הכישוף הוא כשאומרים הפסוק 'מכשפה לא תחיה'... ואמר שגם רב חסדא ורבה בר רב הונא בטלו הכישוף באמרם פסוק זה בכוונות הנסתרות. כי מה שאמרו בש"ס 'אמרה איהי מלתא' הוא כפשוטה שאמרה דבר של טומאה ולא נזכר מה שאמרה. אבל מלתא דידהו צ"ל מלת והוא ר"ת מכשפה לא תחיה ובזה הפסוק בטלו הכישוף".

ומוסיף שם בספר הנ"ל "ואחר ששמענו הפירוש הנפלא הזה טרחנו ועמלנו לחפש ספרי ש"ס ישנים ומצאנו ש"ס ישן נושן אשר נדפס כמעט בהתחלת מציאות מלאכת הדפוס ומצאנו כדבריו הקדושים שמלתא שלה נדפס באות א' בסוף ומלתא דידהו נדפס מלת בלא א' לבסוף וגם נרשם למעלה נקודות כמו לסימן ראשי תיבות".

לאיזה "ש"ס ישן נושן" מתכוון הכותב? תעלומה. תחילת מציאות הדפוס של ספרי הש"ס היא כמובן מהדורות שונצינו וונציה, מהדורת ונציה רפ"ב היתה נפוצה למדי ויתכן שכותב הספר השיג עותק ממנה. אך דא עקא, במסכת שבת של דפוס ונציה כתוב בדיוק הפוך: אצל המטרוניתא כתוב מילת' ואצל האמוראים כתוב מילתא [בדפוס שונצינו כתוב 'מילתא' בשניהם]. אך במסכת חולין (קה:) מופיע הסיפור הזה גם כן, ושם אכן כתוב אצל המטרוניתא מילתא ובדידהו כתוב מילת'. דבר יותר מעניין נמצא בכ"י מינכן למסכת חולין, הנוסח שם הוא: "אמרה מידי - אסרתה לארבא, אמרו אינהו מילת' - שריוה. זה כבר רומז אפילו יותר.

הסיפור אמנם יפה ומדהים, אך קשה מאוד להסתמך על השינוי הזה שבדפוס ונציה. ראשית: כתוב מילת' עם יו"ד, ואין ליו"ד זו שום הסבר אם נרצה לומר שאלו ראשי תיבות של מכשפה לא תחיה. שנית: מבדיקה של כתבי יד אפשר לראות שרובם כותבים מילתא, ומיעוטם מקצרים

וכותבים מילת' באופן אקראי לגמרי. לדוגמא: בדפוס שונצינו של מסכת חולין כתוב מילת' הן בדברי המטרונה והן בדברי החכמים, ואילו בכ"י וטיקן 121 המצב הפוך, כמו בדפוס ונציה של מסכת שבת. הוי אומר: אין לראות בקיצורים אלו מקור לסיפור היפה הזה.

¹²³⁴⁵⁶⁷ עוד פיענוח מעניין של גדולי ישראל הוא במסכת ברכות (מז): "אמר רב הונא: תשעה וארון מצטרפין. אמר ליה רב נחמן: וארון גברא הוא? - אלא אמר רב הונא: תשעה נראין כעשרה מצטרפין" פיסקא זו תמוהה מאוד, מה עלה על דעת רב הונא? וזולת זאת, נראה שר' הונא החליף את דבריו לגמרי מחמת קושיית ר' נחמן.

^{אוצר החכמה} כותב על כך החיד"א בספרו 'פתח עינים' (ברכות שם) "ואני שמעתי באומרים דמאי דקאמר רב הונא ט' וארון - ר"ת ואחד רואה ואינו נראה. דכביכול מצטרף. ור' נחמן לא ירד לסוף דעתו שכן היה רוצה לומר מעיקרא, ומ"ש 'אלא אמר רב הונא' כאילו הדר ממאי דאמר ברישא - דראה דאף ר"נ לא הבין ולכן קבע לשון המימרא כך 'תשעה נראין כעשרה מצטרפין'. פירוש זה כבר הובא בספר 'מאורי אור' לרבי אהרן ווירמש (הודפס בשנת תק"ן) "שמעתי בשם קדמון דעכ"פ דברי רב הונא נקט לרמזו ר"ת ארון [אחד] רואה ואינו נראה דשכינה מצטרפת" [עיין ביאור דומה בליקוטים בסוף ספר דבר אליהו להגר"א - איוב. ובהקדמה לספר שארית מנחם (ח"ב עמ' יא) הביא מעין פירוש החיד"א בשם הגר"א - כנראה בטעות].

דוגמאות נוספות

- בירושלמי כפשוטו לר"ש ליברמן (עמ' 399) הראה מקום לדברי הריקנטי (סי' קנז) שכתוב בהם 'הפקיד חמצו ביד גוי' ושיבוש הוא מ'הפקיד חמצו בשלשה עשר' שהיה כתוב כנראה ב"ג, בראשי תיבות, ונתהפך ל'ביד גוי'.
- ב'אור שמח' של מהדורת מכון 'מסורת ישראל' (ירושלים תשס"ב) מופיע בהלכות נדרים (יא, ד) המשפט הבא: "דבן י"ג שלא הביא שם שמים"⁸, במקור היה כתוב כמובן 'שלא הביא ש"ש', דהיינו 'שתי שערות', ופותח ראשי התיבות פתח 'שם שמים'.
- בתשובות הרשב"א המיוחסות להרמב"ן (וורשא תרמ"ד) סימן ק"פ כתוב: "אבל מי שכפר בעיקר, ושב אל בוראו, להיות בגלות אחיו, תשובתו ניכרת שהיא שלמה. שמייחד חמש פעמים בכל יום, ונזהר מאיסור כישראל". המשפט 'שמייחד חמש פעמים בכל יום' נראה מוזר מאוד: זה מזכיר את תיפלת המוסלמים שהיא חמש פעמים ביום, האם זה המודד של מישהו ששב בתשובה שלמה? התשובה טמונה כמובן בפיענוח מוטעה של הקיצור ה': במקום היה כתוב "שמייחד ה' פְּעָמִים בכל יום", אלא שהמילה 'פעמים' היתה כתובה כנראה ביו"ד אחת. הלך הבחור הזעצר ופתח את הקיצור ה' - ל'חמש', ועל זה ממש מתאים להליץ את הכתוב 'ויצא העגל הזה'.

- נסיים בקוריוז מעורר חיוך ששמעתי מפי מורה שערך פעם מבחן מושגים ביהדות לתלמידיו. אחת השאלות היתה פירוש ראשי התיבות 'תשר"ת', ואחד התלמידים פיענח זאת "תפילין של רבינו תם"! אותו מורה כה נהנה מן 'ההברקה', עד שקיבל את התשובה כנכונה.

קיצורי מספרים

אם בסתם ראשי תיבות כך הם פני הדברים, הרי כשמגיעים לשדה המספרים הבעיה כפולה ומכופלת. ת' יכולה להיות ת'שע, או ת'שעים, או כפי שמקובל היום זה סימון לארבע מאות. כנ"ל ש' יכולה להיות ש'לש ש'ש ש'בע ש'מונה ש'שים וש'לש מאות. ח' יכולה להיות ח'מש או ח'משים או שמונה. מ' יכולה להיות ארבעים או מ'אה. א' יכולה להיות ראשון או א'חר או א'חרון. כך שאם המעתיק החליט 'לפתוח' את הקיצור קרו לעתים שיבושים גדולים.

וכך כותב רבי אברהם שמואל בכרך (בשו"ת 'חוט השני' סימן יא) למחותנו רבינו השל"ה, שבדברי רבינו פרץ היה כתוב 'ראשון' ונתקצר לא'. ואחר כך בא 'המפענח' והשלים - אחר. ועל ידי זה הוא מתרץ את תמיהת השל"ה בדברי הבית יוסף שם.

ובתוספתא ברכות פ"ה הלכה כ"ה: "ארבעה דברים שבין בית שמאי ובית הלל בסעודה". והולכת הברייתא ומונה שם חמשה דברים. ר' ראובן מרגליות שיער שהיה כתוב א"ד בראשי תיבות, ודיינו אלו דברים שבין בית שמאי ובית הלל [כמו שבאמת מתחיל פרק שמיני של ברכות], והמעתיק פתח - ארבעה דברים.

[השערה זו, כרבות מהשערותיו של רר"מ מבריקה, אך לא נכונה: הסיבה לשיבוש היא שלפני כן כתוב "פועלין שהיו עושין מלאכה אצל בעל הבית הרי אלו מברכין לאחריה שתיים וכו', בד"א בעושין בשכרן אבל אם היו עושין עמו בסעודה או שהיה בעל הבית מברך עליהן, הרי אלו מברכין כתקנן ארבע". זהו הנוסח המקורי, וכך רואים בתוספתא מהד' ליברמן בסגנון שונה מעט. אך בדפוסים המצויים ניתקה המילה 'ארבע' מן המשפט הזה ונתפסה בטעות כתחילתה של ההלכה הבאה "דברים שבין בית שמאי ובית הלל", וכך נולד הנוסח שלפנינו⁹.]

ובתוספות מגילה טז. כתוב: "שמעתי שעשרה אלפי ככר כסף עולין חצי שקל לכל אחד מישראל שהיו שש מאות אלף כשיצאו ממצרים ואמר (המן) שיתן לאחשורוש כל פדיונם ודוק ותשכח". דברי התוספות תמוהים טובא כי חצי שקל לכל אחד הם מאה ככרי כסף כמפורש בפרשת פקודי. אך בהגהות יעב"ץ שם מביא בשם זקנו שהיה כתוב בתוספות ח"ש שפירושם - חמישים שקל, זהו הערך של בן עשרים שנה ומעלה. והמעתיק 'פתח' - חצי שקל. ומוסיף ר' יעקב עמדין, שמצא כן מפורש במדרש אסתר רבה (ז,יט) "אמר לו ועשרת אלפים ככר כסף אשקול ע"י עושי המלאכה... כי נפקו ממצרים הוו להו שית מאה אלפים גברא ועל כל חד וחד יהיבנא לך מאה זוזי אַחַד דהיינו חמשים שקלים"

ארבעים או מאה

במסכת בבא מציעא פה. איתא: "רב יוסף יתיב ארבעין תעניתא, ואקריהו לא ימושו מפיק, יתיב ארבעים תעניתא אחריני ואקריהו לא ימושו מפיק ומפי זרעך, יתיב מאה תעניתא אחריני אתא ואקריהו לא ימושו מפיק ומפי זרעך ומפי זרעך. אמר: מכאן ואילך לא צריכנא, תורה מחזרת על אכסניא שלה. רבי זירא כי סליק לארעא דישראל יתיב מאה תעניתא דלשתכח גמרא בבליה מנייה, כי היכי דלא נטרדיה, יתיב מאה אחרינייתא דלא לשכוב רבי אלעזר בשניה ונפלין עילויה מילי דציבורא, ויתיב מאה אחריני דלא נשלוט ביה נורא דגיהנם".

מן הכתוב בגמרא עולה שרבי יוסף ישב שלוש פעמים בתעניות. בפעם הראשונה והשניה ישב ארבעים תעניות, ובפעם השלישית מאה תעניות. יש להבין מדוע בפעם השלישית ישב ר' יוסף מאה תעניות ולא ארבעים כבפעמיים הראשונות. ואכן המהרש"ל שם כותב "נראה לי דכל הני מאה - טעות סופר, וצ"ל: ארבעין". כוונת מהרש"ל היא שהיה כתוב מ', והכוונה לארבעים שהוא מספר סגולי כמו ארבעים הימים שמשה עלה למרום בלא לחם ומים¹⁰, והמדפיסים הפכו את הארבעים למאה. ואכן כך מפורש ברש"י חולין קכב. ד"ה חדא: "כדאמרינן בהשוחר את הפועלים: רבי זירא אותיב ארבעין תעניתא דנשתכח מיניה תלמודא דבבלי". הדבר צויין כבר במסורת הש"ס שם.

בדיקה בכתבי יד מחזקת מאוד את סברת מהרש"ל: בכ"י אסקוריאלי וכ"י פירנצה הנוסח הוא 'ארבעים' הן אצל רבי יוסף והן אצל רבי זירא. מעניין במיוחד הוא נוסח כ"י אסקוריאלי במעשה דר' זירא: "ר' זירא יתיב מאה ועשרין תעניתא. ארבעין תעניתא כי היכי דנשכח מיניה תלמודא דבבל כי היכי דלא נטרדיה, יתיב ארבעין אחרינייתא כי היכי דלא נשכוב ר' אלעזר בשני[ה] ונפלין עילויה מילי דציבורא, יתיב ארבעין אחרינייתא דלא תשלוט ביה נורא דגיהנם?". ואכן יש הגיון שבשני הסיפורים מדובר על אותו מספר תעניות, מה שאין כן לפי הנוסח שלפנינו, שאין מספר תעניותיהם של ר' יוסף ושל ר' זירא שווים.

אמנם בכ"י המבורג 165 הנוסח הוא כבדפוסים שלנו, ובכ"י מינכן 95 אפילו הפעם השניה של ר' יוסף היא כבר מאה תעניות. אבל מסתבר שזה איננו מראה אלא שהקיצור מ' נפתח ל'מאה' הרבה לפני עידן הדפוס. תעיד על כך במיוחד נוסחת כ"י וטיקן 115 שהופך את הפעם הראשונה של ר' יוסף ל'מאה ועשרין תעניתא', והפעם השניה והשלישית היא 'מאה תעניתא'. מסתבר ש'מאה ועשרין תעניתא' היא כותרת של כל מספר התעניות שהתענה ר' יוסף, בדיוק כמו שכתוב בכ"י אסקוריאלי לגבי ר' זירא¹¹. אלא שהמעתיק פיענח את הפעם השניה והשלישית כ'מאה' במקום ארבעים, וכך הוענקו לר' יוסף מאה ועשרים תעניות כבר בפעם הראשונה. אותו דבר קרה ברש"י למסכת יומא דף נא: שכותב (ד"ה אמה) "אמה טרקסין - כך נקראת

10 ולדעת חז"ל עלה משה למרום שלוש פעמים ארבעים יום, ובכולן לא אכל ולא שתה, כדאיתא בסדר עולם רבה (ו), ולכן התענו ר' יוסף ור' זירא תעניות כמספר הזה.

כותל מחיצה שהפסיק במקדש ראשון, אבל במקדש שני שהיה גבוה מאה אמה - לא עשאוהו, לפי שלא היו עוביה אלא אמה ואינה יכולה לעמוד בגובה מאה אמה" במסורת הש"ס שם מגיה מ' אמה, לפי שכך היה גובהו של ההיכל בבית שני. ומוכן מאליו היאך נפלה הטעות, כמו שכותב בעל תוס' יום טוב במסכת יומא פרק ה' משנה א' "ואפשר שהיה כתוב בפירש"י מ' וטעו והדפיסו מאה".

שלוש או שליש

דוגמא מעניינת נוספת של ר' ראובן מרגליות בדברי התוס' בב"ב לו: ד"ה 'ממטע'. "אבל הכא שאינו אוכל כל אילנות אלא ג' בכל שנה, אם היו ל"ג אילנות בג' סאין הרי יש בהן ג' אילנות העומדין ליעקר. וכשהוא אוכל י"א אילנות בכל שנה, שמא באותן י"א שאוכל אותן בשנה זו יש בהן ב' או ג' שעומדין ליעקר, ובעינן בכל שנה שיאכל ג' מאותן העומדין להתקיים". המעיין קימעא בדברי התוס' יראה שהם סתומים: תוס' מתחיל בכך שהיושב בשדה אוכל שלשה אילנות בשנה, ממשיך בכך שהוא אוכל אחד עשר אילנות, ומסיים שוב בשלשה. גם עצם הדברים אינו מובן, כי תוס' מסביר שכשיש שלשים ושלשה אילנות בשדה בת שלשים סאה אזי שלשה מתוכם עומדים לעקירה, ואנו חוששים שמא אלו שעומדים להיעקר נזדמנו לו ואכילתם אינה חשובה אכילה לענין חזקת ג' שנים. ואם כך מה איכפת לנו שמא באותם אחד עשר אילנות נזדמנו לו שלשה שעומדים לעקירה, והלא עדיין אכל שמונה אילנות המתקיימים?

ר"מ שיער שהיה כתוב שליש והמדפיס קרא בטעות 'שלוש' וקיצר זאת לג', ומעתה הכל מיושב: התוספות אומרים שהוא צריך לאכול שליש מהשדה כל שנה, דהיינו עשר אילנות מתוך שדה של שלשים. ואכן במהדורת 'עוז והדר' הביאו שכך מפורש בהגהות מיימוניות הלכות טוען ונטען פי"ב הי"ט: "אבל הכא שאין אוכל בכל שנה אלא שליש מהם, שמא יגיע לו בשנה אחת הרבה מן העומדים ליעקר, ובעינן שיאכל בכל שנה שליש מן העומדים להתקיים".

משלימה לעשרה או לארבעה

נסיים חלק זה בפיענוח מוצלח של דברי רש"י בעירובין לג: (ראש העמוד) "כיון דאין בתחתיתו של אילן רחב ארבעה, אף על גב דבראשו רחב ארבעה דכלכלה משלימה לעשרה"; המילה 'לעשרה' איננה מובנת, שכן רש"י מדבר על השלמה לארבעה.

בהקדמה של צילום מהדורת ונציה בהוצאת אור החכמה מראים איך נתגלגלה הטעות: בדפוס ונציה היה כתוב משלמה ליה. בדפוס פרנקפורט דמיין קיצרו: משלימה לי', כך עדיין אפילו בדפוס למברג¹². ומכאן היתה הדרך פתוחה לפני מדפיסי וילנא שהבינו 'משלימה לעשרה'¹³.

11 עיין בהערה הקודמת שלמספר מאה ועשרים יש משמעות מיוחדת, כמספר הימים ששהה משה על ההר ולא אכל ולא שתה.

טעויות שמיעה

בספר 'העקוב למישור' (הקדמה עמ' יא) מובאת השערה מעניינת מאוד המסבירה כמה וכמה טעויות שצריך ל'שבור את הראש' איך הן נוצרו. כנראה שהמדפיסים היו עובדים בזוגות, אחד מקריא והשני מסדר את האותיות, ומכיון שכך נוצרו לפעמים טעויות של אי הבנת הנשמע¹². כמו ברש"י במסכת זבחים (קטו. ד"ה יכול) שכתוב בו "יכול שאני מוציא - מאל פסח" רש"י מתכוון לפסוק 'ואל פתח אוהל מועד לא הביאו' (ויקרא יז ד). וכן בפירוש רש"י למסכת שבת (ט. ד"ה פתח נעול) "ונמצא עובי הפסח כולו מקורה". וכן ברש"י שם (דף צ. ד"ה שיש לו) "תורניסא" במקום "תורניתא". טעויות אלו יכולות לקרות רק למי שמדבר במבטא אשכנזי שאינו מבדיל בין ס' לת' רפה. בדפוסים אחרים אין את הטעויות האלו.

ובבית יוסף (אבן העזר סימן עז ד"ה כתב המרדכי) "כתב המרדכי בפרק אף על פי (סי' קפד) פסק ראב"ה¹³ אשה המורדת על בעלה ושוב חלתה אף על פי שמאותו חולי אינה שוה לבעלה" ואילו במרדכי כתוב 'שבה לבעלה'. באחד משני המקומות טעו מכיון שמבטא ב"ת רפה והאות ו' שוים אצלנו היום [בספר הנ"ל הוא מציין שבטור דפוס קניגסברג כתוב גם 'שבה']. וכנ"ל בתוספות למסכת שבת (קטז: ד"ה פליגי) כתוב "ואע"ג דר' ישמעאל לא שרי להפשיט אלא עד החזה מ"מ פליגי במופשט כולו כגון שעבר בהפשיט". ברור שיש כאן טעות וצריך להיות כתוב 'שעבר והפשיט', ואכן בדפוס ונציה כתוב 'והפשיט'.

בעל העיטור (מהדורת 'שער חדש' דף סב: טור ד) כבר מביא רעיון זה כטעם לברכת האירוסין שמסתיימת 'מקדש עמו ישראל ע"י חופה וקידושין'. הוא כותב שהנוסח הנכון הוא 'חופה בקידושין' אלא כיון שהבי"ת של 'בקידושין' רפה לפי כללי הדקדוק - טעו והבינו אותה כמו ו"ו. וכן מביא בשמו בעל בית יוסף (אה"ע סי' לד): "וכתוב בספר העיטור (הל' ברכת חתנים סב ע"ד) שעיקר הנוסחא היא ע"י חופה בקידושין בבי"ת אלא מפני שהדייקנים קראוה לבי"ת ההיא רפה מפני שהיא סמוכה לה"א שהיא מאותיות אהו"י ומרפות בג"ד כפ"ת - טעו הסופרים וכתבוה בוי"ו. עכ"ל¹⁴".

בעל 'עקוב למישור' מראה כי ישנן טעויות ששייכות רק אצל דוברי מבטא ליטאי דווקא! כמו ברש"י בסנהדרין נג. (ד"ה במאי גמרי) "איזו טובה מופנית לגזירה שוה, דמיהם בם או מות יומתו?" כמובן שצריך לומר 'איזו תיבה מופנית' אלא שבמבטא ליטאי אין הבדל בין חולם לצִיִּירי כידוע, ולא מיבעיא שאין הבדל בין טי"ת לתי"ו. אותו דבר בתלמוד ירושלמי למסכת

12 מעניין שבדפוס זיטומיר פיענחו נכונה והחזירו את המצב הישן לקדמותו: משלמה ליה.

13 ועיין עוד במאמרו של דניאל שפרבר (הודפס ב'סיני' סב, עמ' רעז) על טעויות מהסוג הזה. וכן בספרו 'נתיבות פסיקה' עמ' 43 הערה 78.

14 ההשערה הזאת הגיונית, אבל למעשה אין בה צורך. שכן מבטאו של אדם משפיע על כתיבתו, ואפשר לראות זאת באופנים רבים מאוד.

15 וכן הובא בר"ן כתובות ב. מדפי הרי"ף לפני ד"ה והוא שבא.

יבמות (דפוס וילנא פרק א הלכה א) "רבי בון בר חייא בעא קומי רבי זעורה אלמנה לכהן גדול מהו שתהא צריכה חליצה אמר לא איפשר לומר קידושין תופסין בה ואת אומר אינה צריכה חליצה?" מעיון בכתב יד ליידין ובדפוס ונציה רואים שהיה כתוב "אמר ליה" והמדפיס קרא לא בחולם ליטאי. וכן בתוס' למסכת יבמות (פב. ד"ה שתי) 'דבשעה אחת' במקום 'דבסאה אחת'. או ברש"י לעירובין ח: (ד"ה תרתי) שכתוב 'מסתמא' והרש"ש שם הגיה שצריך לומר 'משתמע' [אי היכולת להבדיל בין שי"ן ימנית ושמאלית או סמ"ך, היתה בעיה ידועה של יהודי ליטא, כלשון האימרה הידועה 'בשלמא אני שלמה']. ברש"י לסוכה ב. ד"ה למעלה כתוב 'יסודותיה', במקום 'יתדותיה' בדפוס ונציה.

במהדורת נהרדעא של הוצאת וגשל, תוקנו כל הטעויות האלו או רובן המוחלט. כך שיש לחפש אותן במהדורות הרגילות, אך הנה דוגמא שלא תוקנה אף במהד' וגשל: ב"מ דף עח: תוד"ה במילתא דמלכא: "אית דגרס במולתא פירוש היינו פרדס כמו (שבת נב.) 'מולאות של בית רבי'; בטלי זהב או בטלי כסף כלומר פרדות אדומות או לבנות". דברי התוספות סתומים: 'מולתא' או 'מולאות' הן פְּרָדוֹת כפי שכותב תוס' עצמו בהמשך. מהו איפוא פשר המילים 'היינו פרדס'? עיון במהדורת ונציה יעמידנו מיד על הטעות: כתוב שם 'פרדות' אלא שהמבטא האשכנזי שמסיים כל מילה בסגול במקום התנועה הנכונה הפך את פרדות לפרדס, מצורף לזה שבמבטא האשכנזי אין הבדל בין תי"ו רפה לסמ"ך. [במהדורת 'עוז והדר' שמו לב לכך וציינו את הטעות]¹⁶.

מחמת אחיך יעקב

מכיון שלטעויות יש לפעמים הגיון משלהן, כמו למשל במקרה של 'יסודותיה' שהבאנו לעיל ממסכת סוכה, קשה אז עוד יותר להבחין בטעות. כך קרה גם לפסוק "מִחֲמַט אַחִיךָ יַעֲקֹב תִּכְסֹּךְ בּוֹשָׁה" (עובדיה א, י); ראיתי יותר מעשרה מחברים אשכנזיים המצטטים את הפסוק כך: "מחמת אחיך יעקב"... והגדיל לעשות ספר 'משפחות סופרים' (וילנא תרמ"ג, לר' שמואל בנימין ראזנפעלד, עמ' 191, סימן מג), המסתפק ברצינות שמא הגירסה הנכונה בעובדיה היא 'מחמת אחיך יעקב'! ומנסה להביא ראיות מכתבי יד...

הסיפור המדהים ביותר ששמעתי הוא על ספר תורה אירופאי שהיה כתוב בו "לשאת את תרומת ה'", במקום "לִתֵּת אֶת תְּרוּמַת (שמות ל, טו), ודורות של קוראים בתורה לא שמו לב לכך, משום שכשאין הבדל הגייה, אין גם הבדל בתודעה. והמילה 'לשאת' נשמעה הגיונית מבחינת ההקשר. סיפור דומה התפרסם על ידי משמרת סת"ם באחד מספרי התורה בירושלים, שם התגלה כי במשפט "וַיִּפְסַח ה' עַל הַפֶּתַח" נכתבה המילה האחרונה בסמ"ך - 'פסח'. ושוב: גם כאן לא הבחינו בטעות זו לאורך כל ימי ספר התורה, שכן בקריאה לא היה שום הבדל. אימתי גילו את הטעות סוף סוף? כשבאה לעולם בדיקת המחשב, והמחשב לא יודע חכמות. הסיפור

16 כל הטעויות האלו מצויות רק ברש"י ותוס' ולא בנוסח הגמרא, ומעניין מדוע כך הדבר.

פורסם ב'הקולמוס' גליון מס' 1 של מכון משמרת סת"ם, אייר תשמ"ה. (תודתי נתונה להרב יוסף אייזנבך שהביא מאורע זה לידיעתי).

כתיבה בשני טורים

יש מקומות שבהם נראה שה'בחור הזעזער' התעלה על עצמו וסירס את הדברים באופן שאינו ניתן לתיקון עד שכל חכמי לב נלאים מלנסות ולפענח מה היה כאן קודם שעלה סנחריב ובלבל. אבל אפילו כאן נמצא פתח מדהים ל'עשות סדר' בתוך דבר שנראה ערימה מגובבת של מילים. ר' נפתלי הירץ הלוי רבה של יפו הראה שיש מקומות שהסופר כתב בשני טורים, לפעמים מחמת סיבה פרוזאית למדי - היה חור בקלף והיה חבל על המקום היקר - על כן כתב הסופר שני טורים משני צידי החור. עכשיו, אפשר לכתוב שני טורים שקריאתם תהיה מימין לשמאל. כמו 'האדרת והאמונה' או הלל הגדול שאומרים בשבת, כלומר כך:

הודו לה' כי טוב   כי לעולם חסדו

הודו לא' האלקים   כי לעולם חסדו

ואפשר בשני טורים הנקראים מלמעלה למטה כמו כל הספרים המודפסים היום, דהיינו:

הודו לה' כי טוב   הודו לא' האלקים

כי לעולם חסדו   כי לעולם חסדו

ובכן, אם המעתיק עמד על כוונת המחוקק, הרי טוב. אבל אם הוא טעה - וקרו מקרים כאלו - הרי שהוא יצר עירבוביא הגונה. דבר כעין זה אכן קרה בפירוש רבינו חננאל למסכת שבת דף פד: והרי הקטע שם כלשונו:

השתא כיון דמפץ לאו כלי עץ הוא ולא בגד ולא עור ולא שק ולא מעשה עזים: ובזב קא דרשינן ליה טומאה דלית ליה טהרה במקוה וקא מטמא מדרס קא מוטיב מיניה ר' אלעא למאן דאע"ג דליתיה מהני מידאני עשוי דבר שאין לו טהרה במקוה אין מטמא מדרס. א"ל ר' חנינא הואיל למשכב הוא. ובמחצלת של קנים ויש במינו. פי' כגון שטומאתו מתוך שהוא משכב ויש במין מפצות חשיבו ליה טהרה במקוה. דברים שהן ממיני בגד או עור או שק שיש להן טהרה במקוה דהא ליכא טהרה במקוה אלא עליהן הוא אומר כל המשכב אשר ישכב עליו. אבל כלי חרס לדברים הללו. וטהרתו במיעוט אין במינו דבר שיש לו טהרה במקוה. ועליהן הוא אומר שיעורו כדתנן מפץ ששה במשכבו. מקיש משכבו לו. ולא היו הדברים ברורים על ששה. ותניא בתוספתא לר' אילעא משום הכי קאמר ליה לר' חנינא רחמנא ליצולן מן מפץ שבלה כל זמן שמניחין האי דעתא עד דפריש ליה טעמא דתרין קראי כתיבי אותו על הכסא האשה היושבת.

אפשר לומר שאפילו גאוני עולם דוגמת מהרא"ל צינץ [שמסופר עליו שפעם בשעת אמירת השיעור היה דף חסר בגמרא שלפניו ומחמת ריתחא דאורייתא לא שם לב לכך והמשיך לדף הבא תוך שהוא בגאונותו מקשר את הדפים היטב] היו מתייאשים נוכח סבך כזה. ואכן ר'

שלמה הכהן מוילנא בעל 'חשק שלמה' שהגיה את הר"ח בדפוס וילנא כותב שם 'דברי רבינו הם משוללי הבנה'.

מעניין לראות איך שמדפיסי וילנא עצמם 'התייאשו' באמצע הקטע. בתחילת הקטע יש נסיונות לשים נקודות [המסומנות בקטע שהעתקנו] כדי ליצור אי אלו משפטים ביער המילים הזה. וגם הדגישו את המילה 'ובזב' כדי לנסות להתחיל מכאן דיבור חדש, אבל מהמילים 'ותניא בתוספתא' התייאש כבר המדפיס ועזב את הקטע כמות שהוא.

מה שקרה כאן הוא שבצד הפירוש נכתבה הגהה, והמעתיק של כתב היד (ואטיקן 128) קרא את ההגהה והפירוש כאחד בשורה ארוכה במקום לקרוא זאת בשני טורים, אחד של הפירוש ואחד של ההגהה. ויצא העגל הזה.

כעת נביא שוב את הקטע ונסמן את המילים השייכות להגהה בסוגריים עגולות.

השתא כיון דמפץ לאו כלי עץ הוא ולא בגד ולא עור ולא שק ולא מעשה עזים, (ובזב קא דרשינן ליה טומאה) דלית ליה טהרה במקוה וקא מטמא מדרס, קא מוטיב מיניה ר' אלעא למאן (דאע"ג דליתיה מהני מידאני עשוי) דאמר דבר שאין לו טהרה במקוה אין מטמא מדרס. א"ל ר' חנינא הואיל (למשכב הוא ובמחצלת של קנים) ויש במינו, פי' כגון שטומאתו מתוך שהוא משכב, ויש במין מפצות (חשיבו לית ליה טהרה במקוה) דברים שהן ממיני בגד או עור או שק שיש להן טהרה במקוה, (דהא ליכא טהרה במקוה אלא) עליהן הוא אומר כל המשכב אשר ישכב עליו. אבל כלי חרס (לדברים הללו וטהרתו במיעוט) אין במינו דבר שיש לו טהרה במקוה, ועליהן הוא אומר (שיעורו כדתנן מפץ ששה) 'במשכבו' - מקיש משכבו לו. ולא היו הדברים ברורים (על ששה ותניא בתוספתא) לר' אילעא, משום הכי קאמר ליה לר' חנינא 'רחמנא ליצלן מן (מפץ שבלה כל זמן שמניחין) האי דעתא', עד דפריש ליה טעמא דתרין קראי כתיבי. (אותו על הכסא האשה היושבת)

כעת הכל ברור, הקטעים המוסגרים הם של הגהה שלשונה סתום למדי [והיא נקטעת באמצע] אבל לשונו של הר"ח ברור מאוד. נוספה רק המילה 'דאמר' (המודגשת) שנמצאת בכתב היד אבל כנראה שמדפיסי וילנא מחקוה מכיון שלא היתה מובנת לפי הנוסח שראו לנגד עיניהם.